

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.911

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-3-25>

Гетьман Є. С.,

*здобувач вищої освіти третього (науково-освітнього) рівня
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ВИТОКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД XI–XIV СТ.СТ.

THE ORIGINS OF ENVIRONMENTAL CRIME IN UKRAINIAN LANDS DURING THE 11TH–14TH CENTURIES

В статті здійснено історико-правовий аналіз екологічної злочинності на українських землях у період XI–XIV ст.ст. Проведено огляд наукової літератури за тематикою генези кримінально-правової охорони довкілля на території України, зокрема дисертаційних досліджень вітчизняних вчених за останні п'ять років. Наголошено про недостатність досліджень витоків екологічної злочинності в Україні. В межах поставленого у публікації завдання розглянуто історичну трансформацію уявлень про межі суспільно прийнятної поведінки у сфері довкілля. Встановлено, що особливістю дохристиянського світогляду давніх слов'ян було поєднання сакрального ставлення до окремих природних об'єктів та екстенсивного освоєння природних ресурсів. Розглянуто основні джерела права Київської Русі та виявлено, що природоохоронні норми містилися у звичаєвому праві, міжнародних договорах, княжому законодавстві та Руській правді. Звернено увагу, що подальше ускладнення суспільних відносин та розвиток давньоруської державності призвів до укладання Руської правди. Автором виконано аналіз статей Короткої та Широкої редакції Руської правди, за результатами якого встановлено непропорційну суворість покарань за посягання на об'єкти природи в порівнянні із посяганням на життя людини незнатного походження, описано економічне значення природних ресурсів та продуктів їх обробки у часи Київської Русі. Досліджено стан охорони водних ресурсів за Саксонським Зерцалом, захист тварин за княжим і церковним законодавством. Встановлено, що об'єкти природи у той час піддавалися охороні виключно як об'єкти власності через переслідування економічних та військових інтересів держави. Виявлено, що на становлення давньоруського права та зосередження природних ресурсів у володінні еліт вплинув процес розпаду родо-племінного ладу. Автором публікації зроблено висновок про відсутність явища екологічної злочинності на українських землях у період XI–XIV ст.ст. та висловлюється думка щодо мотивів запровадження давньоруською державою наведених підходів до юридичної відповідальності за посягання на природні ресурси.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, злочини проти довкілля, кримінально-правова охорона, Київська Русь, Руська правда.

This study presents a historical and legal analysis of environmental crime in Ukrainian territories during the 11th–14th centuries. It reviews existing scholarly literature on the genesis of criminal law protecting the environment in Ukraine, including theses by Ukrainian scholars published over the last five years. The study highlights the lack of research on the origins of environmental crime in Ukraine. Within this publication's scope, the historical transformation of social norms regarding environmental behavior is examined. It is established that the main feature of the pre-Christian worldview of ancient Slavs was the coexistence of a sacred reverence for natural objects and extensive exploitation of resources. The primary legal sources of Kievan Rus' are analyzed, revealing that environmental protection norms were embedded in customary law, international treaties, legal codes, and Rus'ka Pravda. The increasing complexity of social relations and the development of the Old Russ state led to the codification of Rus'ka pravda. The author analyzes articles from the Short and Wide editions of Russka pravda, establishing that the severity of punishment for encroachment on nature was notable compared to that for harm to the life of a person of low social standing. The economic significance of natural resources and their processed products during the Kievan Rus' period is described. The state of water resource protection according to the Saxon Mirror, as well as animal protection under princely and church laws, is investigated. It is established that natural objects were protected primarily as a property, driven by economic and military interests.

The study reveals that the disintegration of the tribal system influenced the development of Old Russ law and resource concentration among the elite. The author concludes that environmental crime did not exist in Ukrainian lands during the 11th–14th centuries and offers insights into the motivations behind the Old Russ state's legal approaches to resource protection.

Key words: *historical and legal analysis, crimes against the environment, criminal law protection, Kievan Rus', Rus'ka pravda.*

Постановка проблеми. На тлі загострення екологічної кризи та погіршення криміногенної обстановки наукові розвідки явища екологічної злочинності не полишають своєї актуальності та потребують застосування цілісного методологічного аналізу.

Проведення історико-правових досліджень явища екологічної злочинності дозволить простежити еволюцію та вивити тенденції її розвитку, що допоможе в одержанні нового наукового знання про сутнісні характеристики екологічної злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти злочинності у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні досліджувалися у працях таких вчених, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, С. Б. Гавриш, А. П. Гетьман, О. Л. Дубовик, Е. М. Жевлаков, Н. Г. Іванова, О. М. Костенко, Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова, С. І. Хом'яченко, Ю. А. Турлова, Н. Р. Малишева, О. В. Мельник, В. К. Матвійчук, В. О. Навроцький, Г. С. Поліщук, Ю. С. Шемшученко, Ю. В. Орлов, Я. В. Ступник С. І. Марко, С. О. Заїка та ін.

Так, за останні п'ять років на дисертаційному рівні проводилися історико-правові дослідження за напрямом кримінально-правової охорони природних ресурсів: генезису законодавства про кримінальну відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (О. М. Будяченко, 2020 рік); еволюції покарань за екологічні злочини (С. В. Мурихін, 2020 рік); основних історично-правових аспектів кримінальної відповідальності за посягання на водні ресурси (І. В. Берднік, 2020 рік); кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин (Б. М. Семенишина-Фіголь, 2021 рік); юридичної відповідальності за порушення лісового законодавства (М. В. Юркевич, 2021 рік).

Проте, незважаючи на наявність ґрунтовних наукових праць у даній сфері, питання витоків екологічної злочинності в Україні не одержало достатнього висвітлення в публікаціях чи дисертаційних роботах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням даної публікації виступає проведення історико-правового аналізу екологічної злочинності на українських землях у період XI–XIV ст.ст.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Слід відзначити, що людство почало практикувати деструктивний вплив на навколишнє природне середовище ще в доіндустріальну епоху, що підтверджується результатами аналізів концентрації міді в гренландському льоду, спричиненої забрудненням атмосферного повітря від використання примітивних технологій плавки міді у часи Стародавнього Риму та Середньовіччя [1].

З метою простеження витоків екологічної злочинності в Україні необхідно розглянути історичну трансформацію уявлень про межі суспільно прийнятної поведінки у сфері довкілля.

Протягом XI–XIV ст.ст. в результаті процесу правотворення приймалися нормативно-правові акти, що стосувалися охорони лісових, земельних, водних та тваринних ресурсів.

Для більш детального дослідження становлення природоохоронних суспільних відносин тієї доби необхідно звернутися до джерел права Київської Русі, основними з яких були звичаєве право, міжнародні договори, княже законодавство та Руська правда [2, ст. 27].

Вже у часи відправлення язичницьких культів формувалися певні уявлення, табу, мононорми, що стосувалися оточуючої людей природи.

На думку В. С. Джигиря, язичництво давніх українців було релігією гармонії людини та природи, людини й Всесвіту [3].

О. П. Ференець підкреслює, що поклоніння природнім об'єктам відіграло особливе значення в часи язичництва у Київській Русі [4, ст. 338].

Зі свого боку, М. В. Юркевич наголошує, що необхідність формування первісних норм з охорони лісів виникла у родовому суспільстві давніх слов'ян через усвідомлення цінності цього

природного ресурсу, який використовувався з метою отримання сировини, виготовлення посуду, взуття, збирання ягід, грибів, меду, лікарських рослин та полювання [5, ст. 49].

Наведені уявлення щодо характеру відносин «людина-природа» у часи язичництва на Русі потребують критичної оцінки з точки зору застосування нашими предками землеробських практик.

Наприклад, у статті Л. А. Зайцевої розкривається сутність такої форми землеробства, що домінувала в минулому у слов'янських народів, як підсічно-вогнева система, при якій перетворення землі в стан, придатний для вирощування хліба відбувається шляхом випалювання лісів, кущів чи дернини [6].

Неминучий результат використання цієї системи – катастрофічна втрата природної родючості землі, поки вона знову не вкритється лісом, або ж взагалі не утвориться пустеля [6].

В дисертаційній роботі М. В. Юркевича також наводиться причинний зв'язок між екстенсивним господарюванням давніх українців та подальшим дефіцитом лісових ресурсів [5, ст. 51].

До моменту створення першої письмової пам'ятки права Київської Русі на її землях застосовувалося звичаєве право, що утворилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних правових звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правового побуту. Ці неписані норми зберігалися у народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття справедливості й свідомості чинити так, як вказують «закони предків» [7, ст. 64].

Як зазначає В. М. Попревич, звичаєве право встановлювало покарання у вигляді смертної кари за полювання у чужих володіннях та знищення дерев, які знаходяться у святих гаях [8, ст. 50].

Міжнародно-правові угоди правителів Київської Русі із сусідніми державами також могли бути джерелами природоохоронних норм.

Так, за даними дисертації М. В. Юркевича, київські князі підписували у 907, 911, 944, 971 роках договори з Візантією, і у цих договорах міститься посилання на «Закон Руський» [5, ст. 50].

Науковець робить відсилку на результати реконструкції тексту «Закону Руського», яка показує, що серед інших норм, там були й лісоохоронні, які в подальшому трансформувалися у ст. ст. 69, 70 та 73 Просторової редакції «Руської Правди» [5, ст. 50].

Серед джерел давньоруського права чільне місце посідає княже законодавство (договори князів між собою, договори князів з народом, княжі устава (статути), грамоти й уроки). Договори князів між собою містили зобов'язання, пов'язані зі спільною обороною від зовнішнього ворога, утримання від дій проти сторін, які уклали угоду, тощо. Договори («ряди») князів із народом уклалися, як правило, на віче, щоб контролювати діяльність князя, і спиралися на давні звичаї і традиції. Тексти договорів не збереглися, але про них згадується в літописах [7, ст. 66].

У дисертаційній праці В. К. Матвійчука наводяться дані, що договірні грамоти Новгороду з великим князем Ярославом Ярославичем у 1265–1307 р.р. та 1326 р. визначали право полювання на кабана не ближче, ніж за 60 верст від міста. А в 1270 р. за порушення встановлених правил полювання новгородці відмовили Ярославу Ярославовичу в князюванні [9, ст. 46].

Окреме місце серед джерел права займає церковне законодавство. Воно містило норми канонічного (церковного) права, регулювало відносини між церквою й державою, усередині церкви, між церквою і паствою [7, ст. 66].

На думку В. К. Матвійчука, церковне законодавство містило окремі норми, що стосувалися охорони природи, зокрема за надмірне захоплення полюванням висувалася порада карати епітимією, що також було для того часу серйозним заходом щодо охорони тварин [9, ст. 47].

Також, своєрідну природоохоронну норму містив Статут князя Ярослава про церковні суди (розширеної редакції), стаття 47 якого встановлювала покарання за вживання в їжу конини та ведмежатини [10, ст. 39].

Подальше ускладнення суспільних відносин та розвиток давньоруської державності органічно призвів до процесу кодифікації тогочасних норм, результат якого було втілено в документі під назвою «Руська правда».

Як вважає дослідник Руської правди Ю. П. Мателешко, в ній найбільш повно відобразилося приватне юридичне життя Київської Русі та досить детально відображено договори (купівлі-продажу, позики, найму), чітко регулюється правове становище окремих груп населення, здійснення судочинства, система

злочинів та покарань. Багато положень Руської Правди стали джерелом формування литовсько-руського та козацького права [11, ст. 159].

В дисертації М. М. Сливки повідомляється, що в Руській правді вже були започатковані системні підходи до охорони довкілля, а за шкоду, завдану флорі і фауні, карали так само, як і за негідні вчинки, вчинені щодо людини [12, ст. 30].

Положення писаного права, що стосуються об'єктів природи, зустрічаються у Короткій та Широкій редакціях Руської правди.

В даній публікації нами використано тексти Короткої редакції Руської правди (за академічним списком) та Широкої редакції Руської правди (за Пушкінським списком), аналіз яких наводиться у таблиці 1 та таблиці 2 [13, ст. 9, 10; 14].

Оглядаючи положення, наведені у таблиці 1, слід звернути увагу, що розмір стягнення за посягання на деякі види тварин відповідав покаранню за завдання тілесних ушкоджень людині (наприклад, стаття 7 і стаття 13).

Норми Короткої редакції Руської правди захищали права на княжі борті та недоторканність межових знаків суворіше, аніж життя напіввільних і невільних людей – 5 гривень проти 12 гривень штрафу (статті 25, 26 та 32, 34) [13, ст. 9, 10].

Важливість збереження місць медових промислів та межових знаків для упорядників Руської правди підкреслюється тим, що за вбивство княжого сільського старости або рабині-году-

вальниці мав присуджуватися такий самий розмір штрафу, як за руйнування межі та борті – 12 гривень [13, ст. 9, 10].

До прикладу, В. М. Попревич наводить відомості, що розмір штрафу у 12 гривень був достатньо високий, так як за 10 гривень на той час можна було купити 3 коней, 50 корів або 50 баранів, та 1 гривня кун складав 133 г срібла [8, ст. 49].

Наприкінці XI – на початку XII ст. відбувся подальший розвиток Руської правди та доповнення її новими нормами, що стало відомо науці під назвою «Поширена редакція» [13, ст. 6].

Норми Широкої редакції Руської правди збільшують перелік тварин, за посягання на які передбачалося покарання у вигляді штрафу. Важливим є нововведення, що невільна людина (холоп) не вважалася суб'єктом вчинення крадіжки, а відповідальність за її діяння покладалася на господаря у подвійному розмірі (ст. 46) [14].

Слід погодитися із твердженням В. М. Попревича, що саме по собі незаконне вирубування лісу за Руською правдою не було порушенням закону [8, ст. 50].

Також, у дисертаційній праці І. В. Берднік відмічається, що Руська правда передбачала заборону рибальства у період нересту [15, ст. 66].

Питання охорони водних ресурсів знайшло своє місце й серед інших пам'яток права періоду XI–XIV ст.ст.

Таблиця 1

Положення Короткої редакції Руської правди (за академічним списком)

Положення пам'ятки права	Діяння щодо об'єкта природи	Стягнення
Стаття 12	Використання коня без відома його власника	Штраф 3 гривні
Стаття 13	Привласнення загубленого чужого коня, який був опізнаний його власником	Повернення тварини власнику і сплата штрафу у 3 гривні
Стаття 31	Одноосібна крадіжка коня чи вола	Штраф 1 гривня та 30 резан
	Крадіжка коня чи вола групою осіб	Штраф 3 гривні та 30 резан
Стаття 32	Підпал чи руйнування княжої борті	Штраф 12 гривень
Стаття 34	Переорання чи порубка межі	Штраф 12 гривень
Стаття 36	Крадіжка голуба, курки	Штраф 9 кун та штраф на користь князя 60 резан
	Крадіжка качки, гусака, журавля, лебедя	Штраф 30 резан та штраф на користь князя 60 резан
Стаття 37	Крадіжка собаки, яструба, сокола	Штраф 3 гривні
Стаття 39	Крадіжка сіна, дров	Штраф 9 кун
Стаття 40	Крадіжка вівці, кози або свині групою у складі 10 осіб, навіть у випадку крадіжки лише однієї вівці	Штраф на користь князя 60 резан та 10 резан на користь того, хто затримав порушників

Побудовано автором на основі даних джерела [13, ст. 9, 10]

Положення Широкої редакція Руської правди (за Пушкінським списком)

Стаття 33	Використання коня без відома його власника	Штраф 3 гривні
Стаття 34	Привласнення загубленого власником коня, у випадку, якщо власник оголосить про зникнення на ринку та впізнає його у своєму місті	Повернення тварини власнику та штраф 3 гривні
Стаття 41	Крадіжка худоби із хліву чи приміщення	Штраф 3 гривні та 30 кун Якщо крадіжка вчинена групою осіб, кожен із порушників сплачує штраф 3 гривні та 30 кун
Стаття 42	Крадіжка худоби у полі або овець чи кіз чи свиней Те саме діяння, вчинене групою осіб	Штраф 60 кун Штраф 60 кун з кожного із порушників
Стаття 43	Крадіжка на току чи зерна в ямі	Штраф 3 гривні та 30 кун для кожного із порушників
Стаття 45	Крадіжка княжого коня Крадіжка коня іншого власника Крадіжка смердом худоби: кобили; вола; корови; трирічного теляти; однорічного теляти; теляти; свині; поросяти; вівці; барана; необ'їждженого жеребця; лошаги; коров'ячого молока	Штраф 3 гривні Штраф 2 гривні Штраф на користь князя: 60 кун; 1 гривня; 40 кун; 30 кун; півгривні; 5 кун; 5 кун; ногата; 5 кун; ногата; гривня кун; 6 ногат; 6 ногат
Стаття 69	Крадіжка бобра	Штраф 12 гривень
Стаття 70	Розриття землі, знаходження ознак снасті, якою відбувався вилов, чи сітки	Княжий штраф для громади, якщо її члени ухиляються від пошуку порушника
Стаття 71	Знищення знаку власності на борті	Штраф 12 гривень
Стаття 72	Пошкодження бортної межі, розорювання межі на пашні чи перегороджування парканом дворової межі	Штраф 12 гривень на користь князя
Стаття 73	Порубка дубу із знаком власності чи межового дубу	Штраф на користь князя 12 гривень
Стаття 75	Порубка борті	Штраф на користь князя 3 гривні та штраф півгривні за дерево
Стаття 76	Крадіжка бджіл Крадіжка бджіл у випадку, якщо вони не готові до зимування Крадіжка бджіл у випадку, якщо вони готові до зимування	Штраф на користь князя 3 гривні 10 кун 5 кун
Стаття 80	Перерізання мотузки у сітці для лову птахів	Штраф на користь князя 3 гривні та штраф на користь власника мотузки гривня кун
Стаття 81	Крадіжка яструба або сокола Крадіжка інших птахів: голуба; куріпки; качки; гусака; лебедя; журавля	Штраф на користь князя 3 гривні та штраф на користь власника 1 гривня Штраф: 9 кун; 9 кун; 30 кун; 30 кун; 30 кун
Стаття 82	Крадіжка сіна і дров Крадіжка воза	Штраф 9 кун Штраф 2 ногати за кожен віз
Стаття 83	Підпал току	Потік і розграбування, виплата компенсації за знищене
Стаття 84	Умисне знищення коня чи худоби	Штраф на користь князя 12 гривень та виплата компенсації власнику

Побудовано автором на основі даних джерела [14]

Так, Р. І. Марусенко в дисертаційній роботі досліджує положення рецепції візантійського права (Книг Законних), та зазначає, що глава 83 Землеробського закону встановлює обов'язок

власника млина попереджати збитки, які можуть бути завдані чужій земельній ділянці чи рослинності на ній водою, що протікає до млина по цій земельній ділянці, а якщо їх не

можна попередити – припинити роботу млина [16, ст. 36].

О. М. Дроваль у дисертації приходить до висновку про формування у цей період так званого «берегового права», оскільки землевласник мав право допускати чи забороняти протікання води з чужого млину своєю землею, а водний об'єкт був приналежністю земельної ділянки [17, ст. 12].

Також О. М. Дроваль стверджує, що на теренах України було сприйнято значну кількість положень «Саксонського зерцала» – найдавнішої правової збірки Німеччини (1210–1234 рр.), що містить низку постанов, які: 1) стосуються користування громадськими водоймами для транспорту та рибної ловлі; 2) встановлюють й охороняють приватні права на річки, ставки та інші водойми; 3) визначають певною мірою основи загального водокористування в наведеному періоді часу [17, ст. 13].

На підставі проведеного аналізу джерел О. М. Дроваль зазначає, що водночас «Саксонське зерцало» охороняло і права приватного власника на водойми, що знаходиться в його володінні, погрожуючи пенею в 3 шилінги тому, хто буде ловити рибу в природному водоймищі, що належить іншому, і пенею в 30 шилінгів тому, хто буде ловити рибу в чужому, штучно виритому ставку [17, ст. 13].

Застосування Саксонського Зерцала в Україні пов'язано з німецькою колонізацією та поширенням магдебурзького права, що посилювалося у часи існування Галицько-Волинської держави [18, ст. 97].

Враховуючи факт того, що у цей період деякі із українських земель перебували під владою ординських ханів, В. К. Матвійчук стверджує, що деякі настанови щодо об'єктів природи також містила «Ясса» – збірник догматів, що ними мали керуватися всі піддані ординської імперії та завойовані народи, що передбачала покарання смертю за будь-яку крадіжку, в тому числі й дичини [9, ст. 49].

Слід підтримати думку А. М. Кондратової, Сабо Ж. Б. та Голубевої І. І., перші задатки адміністративної діяльності у ранньому Середньовіччі щодо забезпечення екологічної безпеки здійснювалися насамперед через захист прав власності, економічних та військових інтересів держави [19, ст. 78].

Наведене підтверджується позицією інших науковців, що об'єкти природи у той час піддавалися охороні виключно як об'єкти власності.

Так, Б. М. Семенишина-Фіголь у дисертаційній роботі вказує, що особлива вказівка на дерева та «борть» пояснюється тим, що саме на них були відмічені знаки власності, за допомогою яких відмежовувалися земельні ділянки [20, ст. 55].

Слід відмітити, що боброві угіддя, за розорення яких, як зазначалося вище, накладався великий штраф, перебували у феодалній власності [9, ст. 46].

Також, ці дикі тварини були не просто об'єктом для полювання, але й становили цінний експортний торговельний ресурс.

Про надзвичайну важливість торгівлі продуктами бортництва і полювання писав у 965 році арабський географ, торговець і мандрівник І. Навқал: «Мед, віск та хутро, що експортуються з їхньої країни, надходять з територій Русі та Болгарії. Те саме стосується бобрових шкур, які експортуються по всьому світу, оскільки вони зустрічаються лише на північних річках території Русі, Болгарії та Києва» [21].

Н. Д. Полонська-Василенко, наводячи переваги виробництва меду, повідомляє, що бортництво давало великі прибутки без затрати капіталу, а на мед та віск був завжди великий попит і в Україні, і в Західній Європі, бо мед заміняв цукор, а головне – вживали його для міцних напоїв, а віск – для свічок. Про розміри вживання меду для напоїв свідчить такий факт, що у князя Святослава лише в Путівлі, на Чернігівщині, 1146 року було забрано 500 берковців меду [22, т. 1, ст. 226].

І. П. Крип'якевич, описуючи масштаби ведення сільського господарства у княжих володіннях, викладає, що лише в одному селі князя Ігоря в половині XI ст. було 900 стогів хліба, а у Рахнах, на Чернігівщині, у князя Святослава було 3000 стадних кобил і 1000 коней [23, ст. 87–88].

На особливості давньоруського права вплинула обставина формування державності Київської Русі на тлі розпаду родо-племінного ладу й зародження феодалізму [24, т. 13, ст. 227].

Однією із характерних ознак такого історичного процесу є зосередження природних ресурсів, зокрема земельних, у володінні обмеженої спільноти привілейованих осіб.

У період феодалізму основним засобом виробництва слугувала земля.

Право володіння землею було основою визискування ренти із залежного населення, яка існувала у трьох формах, що відображали динаміку соціально-економічного розвитку: «полюддя» (натуральна рента); відробіткова (виникла в результаті захоплення феодалами земель общин та формування вотчини); грошова (з X ст. внаслідок розвитку товарно-грошових відносин) [25, ст. 138].

Серед джерел придбання землі спочатку переважало освоєння вільних земель, отримання їх у князя за службу. Пізніше набуває поширення пряме її захоплення у селянських общин, сусідів («окняження», «обоярення»). Розширена редакція Руської правди визнавала право вотчинників на захоплення лісів, мисливських угідь тощо [26, ст. 83].

В. М. Іванов наголошує, що у Руській Правді Ярослава ще не йдеться про власність на землю, згадується лише про рухоме майно, яке належало дружинникам, а основними формами земельної власності були князівський домен, боярське й монастирське землеволодіння, земля селянських общин [27, ст. 87].

Не зважаючи на головну спрямованість правової системи Київської Русі на захист феодальної власності, норми давньоруського права містили компромісні положення, сформовані під впливом повстань, наприклад – обмеження позикових відсотків, за несплату яких могла втратити особисту свободу [26, ст. 83].

Дані погляди співпадають із дослідженням Ю. М. Бисаги, який виснує, що кодекс, який закріплював феодальну нерівність і відображав насамперед інтереси панівної верхівки, певною мірою дбав і про права феодально залежного населення, зокрема, захищав його від господарської сваволі закупів, не допускав протиправного обернення його на холопів [28, ст. 15].

Вивчаючи сутність злочину та покарання в Київській Русі, В. І. Тимошенко в монографічній роботі висловлює наступні думки:

– під впливом християнства злочин стає не лише заподіянням шкоди, але й порушенням релігійних приписів, набуває тотожності із гріхом [29, ст. 100];

– у давньоруському праві злочини не відмежовувались від цивільно-правових правопорушень [29, ст. 101];

– загальним поняттям для позначення посягань на чуже майно була «татьба», під якою у вузькому сенсі можна розуміти розкрадання або крадіжку [29, ст. 103].

Підсумовуючи оглянутий матеріал, вчений робить висновок, що кримінальне право на той час мало характерний для феодальних відносин вид права-привілеїв, захищаючи життя, честь і майно феодала значно суворішими покараннями, ніж життя, честь і майно простої вільної людини [29, ст. 105].

Висновки. На формування екологічного світогляду давніх слов'ян вплинули язичницькі вірування, християнська релігія, особливості біоценозу території проживання племінних союзів та процес розкладу первіснообщинного ладу.

Характерно, що починаючи із дохристиянських часів жителі Київської Русі поєднували сакральне ставлення до окремих об'єктів природи із практичним підходом до освоєння природних ресурсів – випалюванням і порубкою лісів, полюванням на звірів, ловом риби тощо.

До початку процесу виокремлення із давньоруського суспільства привілейованого стану об'єкти природи перебували у спільній общинній власності.

Виникнення еліт призвело до початку перерозподілу природних ресурсів і утворення відмінного від общинного, уособленого права користування (князівського, боярського, церковного).

У той же час, в екологічних уявленнях давньоруської людини продовжувало домінувати переконання, що природне оточення (ліси, річки, озера) та дикі тварини є спільним надбанням і можуть використовуватися без обмежень.

На тлі загострення соціальних протиріч положення Руської правди унормовують природокористування, вводячи покарання за посягання на природні об'єкти, як на об'єкти права власності осіб.

Причому, простежується диференціація покарань в залежності від цінності об'єкта посягання для міжнародної торгівлі.

В Київській Русі існувало явище злочинності («татьба») та особи, що займалися протиправною діяльністю – «таті». Покаранню також піддавалися діяння, вчинені групою осіб та співучасть у вчиненні правопорушень.

Проте, на нашу думку, у період XI–XIV ст.ст. на українських землях явище екологічної злочинності було відсутнє, оскільки під державним захистом перебували суспільні відносини власності, а не охорона належного стану біосфери.

Оглядаючи текст Короткої та Широкої редакцій Руської правди, можна зробити наступні припущення:

1) запровадження покарань за посягання на об'єкти природи було реакцією держави на підвищення суспільної небезпечності таких діянь через масове поширення серед населення;

2) введення покарань за посягання на об'єкти природи було спробою трансформації суспільного світогляду через формування

образу суспільно-схвальної поведінки, бажаної для панівної верстви населення.

Аналіз наведених у даній публікації джерел дозволяє нам дійти висновку, що враховуючи особливості суспільно-економічного розвитку у період XI–XIV ст.ст., більш обґрунтованим видається друге припущення, оскільки звичаєва практика природокористування вступала у суперечність із економічними інтересами панівної верстви давньоруського суспільства.

Об'ємність джерельної бази історико-правових досліджень екологічної злочинності робить перспективними подальші розвідки у даному напрямку на рівні монографічних та дисертаційних робіт.

ЛІТЕРАТУРА:

1. History of Ancient Copper Smelting Pollution During Roman and Medieval Times Recorded in Greenland Ice / S. Hong et al. *Science*. 1996. Vol. 272, no. 5259. P. 246–249. URL: <https://doi.org/10.1126/science.272.5259.246> (date of access: 30.08.2024).
2. Лісна І. С. Вплив суспільного устрою на право Київської Русі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 6 (1). С. 26–29. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2017_6(1)_8) (дата звернення: 30.08.2024).
3. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : навч. посіб. 4-ге вид. Київ : Знання, 2006. 319 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-book-158.html> (дата звернення: 30.08.2024).
4. Ференець О. П. Охорона навколишнього середовища в Україні часів Київської Русі. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2013. № 1 (1). С. 334–338. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2013_1\(1\)_53](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2013_1(1)_53) (дата звернення: 30.08.2024).
5. Юркевич М. В. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Івано-Франківськ, 2021. 161 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U101426/> (дата звернення: 30.08.2024).
6. Зайцева Л. А. Еволюція сільськогосподарської діяльності як комплексна проблема історії науки. *Історія науки і біографістика*. 2007. № 1. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/inb/2007-1/07zlapin.pdf> (дата звернення: 30.08.2024).
7. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. 552 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/p09_24.pdf (дата звернення: 30.08.2024).
8. Попревич В. М. Кримінально-правова охорона лісів в Україні: історико-правове дослідження XI – початок XXI ст.ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Донецьк, 2015. 201 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0415U002162/> (дата звернення: 30.08.2024).
9. Матвійчук В. К. Кримінально – правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 511 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0509U000031/> (дата звернення: 30.08.2024).
10. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд.: О. Л. Копиленко та ін. ; Упоряд. (керівник) А. С. Чайковський. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/12/chaykovskiy_kopilenko_kvivonis_-_hrestomatiya.pdf (дата звернення: 30.08.2024).
11. Мателешко Ю. П. Руська Правда: становлення, редакції, дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородської української богословської академії та Карпатського університету ім. А.Волошина*. 2010. № 6–7. С. 159–163. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/17990> (дата звернення: 30.08.2024).
12. Сливка М. М. Дисертація взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 214 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0419U003180/> (дата звернення: 30.08.2024).
13. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад. Г. Г. Демиденко ; упоряд. В. М. Єрмолаєв. 2-ге вид. Харків : Право, 2017. 392 с.
14. Білецький Л. Т. Руська правда й історія її тексту / ред. Ю. Книш. Вінніпег : Укр. вільна акад. наук в Канаді, 1993. 166 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000018998> (дата звернення: 30.08.2024).

15. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Чернігів, 2020. 615 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0521U100122/> (дата звернення: 30.08.2024).
16. Марусенко Р. І. Правові аспекти земельних сервітутів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 211 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0406U000385/> (дата звернення: 30.08.2024).
17. Дроваль О. М. Правовий режим земель водного фонду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2016. 226 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U005571/> (дата звернення: 30.08.2024).
18. Кобилецький М. М. Саксонське зерцало та його застосування в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. № 57. С. 97–104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2013_57_15 (дата звернення: 30.08.2024).
19. Кондратова А. М., Сабо Ж. Б., Голубєва І. І. Історико-правовий аналіз становлення екологічного законодавства в Україні. *Молодий вчений*. 2023. № 2 (114). С. 77–81. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-15> (дата звернення: 30.08.2024).
20. Семенишина-Фіголь Б. М. Кримінологічна характеристика та запобігання кримінальним правопорушенням у сфері земельних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Маріуполь, 2021. 266 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0421U103840/> (дата звернення: 30.08.2024).
21. Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North. Penguin Books, Limited, 2012.
22. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. Т. 1 : До середини XVII століття. 588 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001057> (дата звернення: 30.08.2024).
23. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів : Світ, 1990. 519 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001010> (дата звернення: 30.08.2024).
24. Костенко В. Г., Юристовський О. І., Децик О. П. Суспільно-політичний устрій Київської Русі. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького*. 2011. Т. 13, № 2 (48) ч. 3. С. 227–231.
25. Колич О. І. Особливості господарсько-правових відносин у період Київської Русі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 810. С. 136–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpun_2014_810_24 (дата звернення: 30.08.2024).
26. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : КУП НАНУ, 2013. 892 с. URL: https://kul.kiev.ua/doc/IDPU_Ivanov.pdf (дата звернення: 30.08.2024).
27. Іванов В. М. Правове регулювання майнових відносин за Руською Правдою. *Dictum factum*. 2020. № 3 (8). С. 84–91. URL: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/issue/view/10> (дата звернення: 20.08.2024).
28. Права людини : навч. посіб. / Ю. М. Бисага та ін. Ужгород : Ліра, 2003. 192 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/5104> (дата звернення: 30.08.2024).
29. Тимошенко В. І. Злочин, злочинність і покарання в історії політико-правової думки: монографія. Київ : 7БЦ, 2023. 216 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23224> (дата звернення: 30.08.2024).